

## РОЗДІЛ 6 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 393.1/.9(477.87)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.3.15>

### A HALÁLHOZ, A HALOTTHOZ ÉS A TEMETÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ HIEDELMEK TISZASALAMONBAN

### BELIEFS RELATED TO DEATH, DEAD, AND BURIAL IN TISZASALAMON

**Berta Eleonóra,**

*orcid.org/0009-0007-5526-3982*

*a filológiai tudományok kandidátusa, docens*

*Üngvári Nemzeti Egyetem*

*Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet*

*Magyar Filológiai Tanszék*

In any society, an important place is occupied by knowledge, opinions, beliefs regarding the dead. A belief is a religious idea that does not belong to the articles of faith accepted by officially recognized churches or religious systems (superstition). From the point of view of one religion, the ideas of another religion can also be understood as beliefs. This is also the name given to the religious ideas, Cosmogony, precepts and prohibitions of the European (and Hungarian) peasantry that do not form a system. These peasant beliefs were made up of several components, some of them remnants of older pagan worldviews, others distorted from church articles of faith into beliefs [2, 544. o.].

In our culture, there are many phenomena and concepts that people generally do not like to mention or to talk about, and try not to think about. At the same time, such an event is constantly present in our life. Humanity is constantly confronted with this, and yet it is something that we want to avoid and deny at all costs. This is nothing but death.

People have different attitudes towards death. There is a certain perception that death is the last stage of life in this world, a natural consequence of that biological age. Still, many see death as cruelty, tragedy, the end. Some are afraid of it, others accept it, because they believe that this is the only truth on earth that applies to everyone. And the believer looks at the coming of death with a spirit, he dies with the conviction that after this, through the mercy of God, eternal life awaits him or her.

However, the acceptance of the fact of death does not exclude the existence of a natural instinct for life: fear, anxiety. The reason for this emotional state is, first of all, that characterizes a person who is confronted with the fact of death: the confrontation with the unknown, the interpretation of the inexplicable and incomprehensible.

**Key words:** belief, fear, death, tradition, burial.

У будь-якому суспільстві важливе місце займають знання, уявлення та вірування, пов'язані зі смертю. Віруванням називають релігійне уявлення, яке не входить до числа догматів, офіційно визнаних церквами або релігійними системами (забобони). З точки зору однієї релігії уявлення іншої також можуть бути сприйняті як вірування. Цей термін також використовується для позначення релігійних уявлень, космогонії, приписів і заборон європейського (зокрема угорського) селянства, які не утворюють системи. Ці народні вірування формувалися з різних компонентів: частина з них є залишками давніших язичницьких світоглядних систем, тоді як інші є спотвореними версіями церковних догматів [2, с. 544].

У нашій культурі існує багато явищ і понять, про які люди зазвичай не люблять згадувати, говорити або навіть думати. Водночас одне з таких явищ постійно присутнє в нашому житті. Людство невпинно стикається з ним і все ж прагне всіляко уникати і заперечувати його існування. Це явище – смерть.

Ставлення людей до смерті та зникнення життя є різним. Згідно з певними поглядами, смерть – це останній момент земного життя, його природний наслідок, який впливає з досягнення певного біологічного віку. Проте багато хто сприймає смерть як прояв жорстокості, трагедію, знищення, кінець існування. Деякі люди бояться її, інші приймають, оскільки вважають, що це єдина абсолютна істина на землі, яка стосується всіх без винятку. Віруюча людина ж розглядає смерть з духовної перспективи і помирає з переконанням, що після цього, з Божого милосердя, на неї чекає вічне життя.

Прийняття факту смерті, однак, не виключає існування природного інстинкту самозбереження, страху та тривоги. Основною причиною цього емоційного стану є протиставлення людини факту смерті: зіткнення з невідомим, необхідність осмислення непояснюваного та незбагненого.

**Ключові слова:** вірування, смерть, традиція, страх, поховання.

**Bevezetés.** Az emberi élet két legnagyobb fordulópontja – a születés és a halál – sok tekintetben párhuzamba állítható egymással. Igaz, hogy tudományosan igyekeznek megmagyarázni, bizonyítani a szakemberek honnan jöttünk és hova megyünk, mégis mindkettő kicsit felfoghatatlan számunkra. Születéskor ünnepeljük az új életet, az új jövővényt, de bizonyos szempontból a temetés is valamiféle ünnep, hiszen éppúgy, mint születéskor minden rokon, barát, ismerős ott van az utolsó „találkozáson”.

Róheim Géza érdekes párhuzamot von közöttük. A pszichoanalízis már régen kiderítette és legújabbán nagyobb nyomatékkal hangsúlyozta, hogy az egyén a születés pillanatában szerzi meg ezeket a filogenetikailag örökölt élményeket, a halott testéről leváló lélek prototípusa volna az anyáról leváló csecsemő [5, 155. o.]. Míg azonban az újszülött növekedését, fejlődését, a közösségben betöltött szerepét bárki megfigyelheti, addig a halottról leváló lélek útjáról semmit sem tudunk, csak találgatásaink vannak.

Ezért ilyen riasztó a halál fogalma és beállta minden esetben. A haldokló fél, hogy valami leszakad róla (ez a lélek), a társadalom, az élők világa megremeg, amikor valaki leszakad róla (a halott) [5, 156. o.].

Minden ember halálának beállta más és más, minden család fájdalma és megemlékezése a halottól különböző módon történik. A haldoklással, a halál beálltával, a temetéssel kapcsolatos szokásokat, valamint a hozzájuk kapcsolódó hiedelmeket mégsem egyes családok alakították, hanem éppúgy, mint a népi kultúra egyéb elemeit, annak a helységnek a lakossága, ahol a halál épp kiszakított egy embert ezen közösségből.

**A szakirodalomról.** A néprajztudomány kezdetektől a kutatók igyekeztek feljegyezni és bemutatni a magyar paraszti társadalom halotti és temetkezési szokásait, a túlvilágra vonatkozó hiedelmét. Ezek közül, a teljesség igénye nélkül, meg kell említenünk Keszi Kovács László *A kolozsvári hóstátiai temetkezése*, Jung Károly *Az emberélet fordulói*, Ujváry Zoltán *Születéstől a halálig*, Balázs Lajos *Menj ki lelkem a testből...Elmúlás és temetkezés Csikszentdomonkoson* kiemelkedő munkáit.

Kárpátalja néprajza, azon belül a halotti és temetkezési szokások, a hiedelmek vizsgálata nagyon sokáig fehér folt volt a magyarság néprajzi térképén. A témával 1990-es évektől foglalkoznak behatóbban a következő kutatók: Czébely Lajos a viski reformátusok halottas szokásait tárgyaló írást jelentetett meg. Penckőferné Punykó Mária és Borsos Balázs 8 magyar falu temetőjének összegyűjtött anyagát tanulmányozta a *Sírversek a Szernye-mocsár környéki magyar falvak temetőiben* című munkájában. Beregardó, Makkosjánosi, Gát, Dercen, Fornos,

Beregújfalu, Nagyberég és Kígyós településeken végezték a gyűjtést. P. Lator Ilona *Kimegy a lelke, marad a test* című munkájában Visknek a temetkezési szokásait és hiedelmeit mutatja be.

**Kutatási módszerek alkalmazása.** A néprajzkutatás nagyon sokáig megelégedett azzal, hogy a gyűjtők az adatközlők emlékezete, elbeszélése alapján összeállított változattal dolgozzanak. Azt jegyezték le, azt tekintették valós szokásnak ahelyett, hogy személyes részvétel alapján dokumentáltak volna.

A későbbiekben a néprajzkutatás különbséget tesz az adatközlőktől gyűjtött és a személyes megfigyelés által nyert anyag között. A már nem gyakorolt, csak az emlékezetben megőrzött szokások lejegyzésére a kikérdezés, az adatközlővel folytatott párbeszéd módszeréhez folyamodtam. Fontos kritérium az adatközlők helyes kiválasztása. Mivel az anyagot szülőfalumban gyűjtöttem, nem volt nehéz megtalálni a megfelelő adatközlőket. Mindannyian tősgyökeres helyi lakosok, akik ismerik a település szokás- és hiedelemvilágát, hagyományait.

Különböző korcsoportot kérdeztem meg, hogy a régi és a mai szokásokat is felkutassam, és az összehasonlításnál kiderüljön, mennyiben változtak az idő múlásával. Ebben az esetben kérdőíves módszert alkalmaztam, amelyet Kunt Ernő irányelvei alapján magam állítottam össze. A legidősebb adatközlőm 87 éves, a legfiatalabb 30. Így az általam gyűjtött szokások az 1940-as évektől 2000-ig éltek, illetve változtak az elmondottak szerint.

**Célkitűzés.** Szülőfalum Tizzasalamon. Évek óta gyűjtöm itt a halottkultusszal kapcsolatos hagyományokat. Az alábbiakban röviden vázolnám a halálhoz, a halotthoz, és temetkezési szokásaihoz fűződő hiedelmeket.

**Az eredmények bemutatása.** Két csoportot különítettem el: I. A halál bekövetkezése előtti szokásokhoz fűződő hiedelmek, II. A halál bekövetkezése utáni szokásokhoz fűződő hiedelmek.

### **I. A halál bekövetkezése előtti szokásokhoz fűződő hiedelmek**

#### *Haláljósítás*

A falu hiedelemvilágában egész sor előjel tudatja az emberekkel a halál közeledő eljövételét. A halál előjelei ugyan nem tartoznak szorosan a temetés szokáskörébe, mégis szükségesnek tartjuk velük foglalkozni, hisz szerves részei a halál körül kialakult sajátos kultúrkörnek, vagy ahogy Kunt Ernő fogalmaz, részei a magyar parasztság halálképének [1, 10. o.]. Ezeket a jeleket nem mindenki veszi észre, napjainkban pedig már akarattal nem figyelnek ezekre, pedig sokszor még azt is tudni lehetne belőlük, hogy ki fog meghalni. Tizzasalamonban a következő figyelemztető, jeleket, intő eseményeket tekintik a halál elérkezésének.

Tárgyakkal kapcsolatos történetek. Fénykép, festmény, tányér, tükör leesik a falról. Megkoccan az ablaküveg, megreccsen a bútor, a petróleumlámpa magától kialszik.

Álmok. Leggyakrabban maga a halál előtt lévő ember tudja meg álmából, hogy „eljött az ideje”. Általánosan ismert, hogy az élők sorából a korábbi halottak hívják el magukkal a „kiszemelt áldozatot”. A halál előjelének tekintik még a következő álmokat: templomban énekelni, menyasszonyt látni, menyasszonyi ruhát felvenni, tükörbe nézni, meszelni, sáros vízben járni, foghúzás.

Állatok viselkedése. Nagy figyelmet fordítanak az ember leghűségesebb társának, a kutyanak a viselkedésére. Ez talán azzal magyarázható, hogy a kutya a kezdetektől az emberrel él, minden rezdülését ismeri, még gazdája halálát is előre megérzi. Ezt vonítással jelzi. Ha a kutya ilyen hangot ad ki, akkor az utcában, a rokonságban, netalán a családban 2-3 napon belül meghal valaki.

Rosszat jelent, ha szól a kuvik. Ezt nálunk halálmadárnak is nevezik. Különösen rossz ómen, ha a kuvik a kéményre vagy a háztetőre száll és ott „szól”. Ez egyértelműen halálesetre utal.

#### *Haldoklás*

A halál bekövetkezését előzi meg a haldoklás, az emberi élet végső tusája [3, 266. o.]. Azok mellett, akikről betegség, vagy öreg koruk következtében már a család is gondol haláluk közelségére, mindig van valaki a családból, a rokonságból. Minél több időt töltenek a haldokló mellett, annál inkább csökken félelmük a haláltól, fájdalmuk a szeretett ember elvesztése miatt. Egyre fontosabbá válik az odafigyelés a haldoklóra. Ennek több oka is van.

Egyik legfontosabb ok, hogy a másvilágra készült igyekeznek a legnagyobb szeretettel körbevenni. Amennyiben az magánál van, akkor figyelnek minden szavára, mert lehet, hogy kérésekkel fordul az ittmáradókhöz, amelyeket illik maradéktalanul teljesíteni. Ezek vonatkozhatnak a virrasztásra, a temetésre, az énekekre. Megmondhatják, hogy mibe öltöztessék őket, mit tegyenek mellé a koporsóba. Gyakran jótanácsokkal látják el a hozzátartozókat, amit ők majd sokáig emlegetnek. Minden szavukat igyekeznek megjegyezni, mert ezeket már szinte a másvilágról mondják.

A haldokláshoz is fűződnek hiedelmek, amelyeket azok mondtak el, akik már többször voltak haldokló mellett. Úgy tartják, hogy aki sokáig nem tud meghalni, annak *nagy bűne van, és az nyomja a lelkét*. Ilyenkor elhívják hozzá a papot, hogy imádkozzon mellette / érte. Amennyiben ez nem segít, akkor különféle babonákhoz folyamodnak a mellette levők. Kiveszik a feje alól a párnát, mert ha vízszintesen fekszik, akkor *hamarabb kiszakad belőle a lélek*.

Akinek haragosa van, addig *nem tud meghalni, míg bocsánatot nem kér tőle*. A tolvaj, a bűnös lélek is sokáig szenved, ha nem mondja el a vétkeit.

Vannak, akik addig nem tudnak eltávozni az élők sorából, amíg számukra a legkedvesebb ember nincs mellette. Több olyan esetet is lejegyeztem, hogy amíg gyereke, unokája haza nem ért, addig nem halt meg.

Az sem mindegy, hogy ki van a haldokló ágya mellett. Nem engedik a közelébe azt, aki nem tud uralkodni a fájdalomán, s hangos sírással marasztalja a földi életre, úgymond „visszasírja”. Ezzel megnehezíti az e világból való távozását, meghosszabbítja a szenvedését.

Voltak olyanok is, akik kifejezetten egyedül akartak maradni a haldoklóval, mert a hiedelem szerint, annak utolsó pillanataiban üzeni lehetett a régebben meghaltaknak, ha a fülébe súgták az üzenetet.

Ha figyelembe vesszük, hogy a paraszti életmód minden szempontból és mindig a pragmatizmus útján haladt, akkor kérdésfeltevésünkre, hogy mégis miért figyeltek/figyelnek az előjelekre, miért hittek/hisznek bennük, a választ Kunt Ernő szavaival fogalmazhatjuk meg: „Ha jól meggondoljuk, az álmokra s egyéb előjelekre vonatkozó hiedelmek, jóllehet irracionális tartalmúak, a hamis tudat fogalomkörébe tartoznak, mégis hasznosak a közösség számára, hiszen folyamatosan előkészítik az eseményre tagjaikat. Így igyekeznek megvédeni a közösséget a váratlanul bekövetkező elementáris veszteség bénító sokkjától.” [1, 106. o.].

## **II. A halál bekövetkezése utáni szokásokhoz fűződő hiedelmek.**

### *A halál bekövetkezése*

A halál bekövetkezésekor nemcsak a halottal, az élettelen test felkészítésével, hanem ezzel egyidőben a halottasháznál is átalakítások történnek.

Az első dolog, amit meg kell tenni, hogy bezárják az ablakot, ahol a halott fekszik. Aztán letakarják a tükröt, a bútorok üveges részeit, a bekeretezett fényképeket. Erre azért van szükség, *hogy a halott meg ne lássa magát, vagy más meg ne lássa benne a halottat, nehogy megijedjen. Nem jó, ha a tükörben visszatükröződik a meghalt ember*.

### *Halottmosdatás*

A fentebb említett teendők után következik a halott lemosása, mosdatása. A mosdatás langyos, szappanos vízzel történik. Régen cserépedényt használtak erre a célra, napjainkban lavórt. Az edénnyel kapcsolatban az adatközlők egybehangzó válasza az volt, hogy azt többé már nem használták.

A vizet, amiben a halottat mosták, olyan helyre öntik, ahol nem nagyon járnak, nehogy belelépjének a kiöntött vízbe, mert akkor betegek lesznek.

A halottmosó kendőt sem használják többé: beteszik a koporsóba, elássák vagy elégetik.

*Halottöltötetés*

A megmosdatott halottat ugyanazon személyek öltöztetik fel, a két művet ugyanis összefügg. Itt már kevesebb hiedelemmel találkozunk. Egy hiedelem él ezzel kapcsolatban: a halottra adott ruhát, az öltöztetés megkönnyítése érdekében sem szabad felvágni hátul, mert azzal *elvágnák az útját a másvilágra*.

A megmosdatott, megborotvált, megfésült, felöltöztetett halott mellén keresztbe teszik a kezét. A jobbát felülre, a balat alulra. A jobb kezébe teszik a zsebkendőt és a pénzt. Adatközlőim elmondása szerint a pénzre azért van szükség, hogy *a Mennysorság kapuján Szent Péternek tudjon fizetni, hogy beengedje a kapun*.

*Koporsóbatétel*

A halott családtagjai igyekeznek minél előbb koporsóba tenni az elhunytat. Adatközlőim meséltek olyan esetről, mely szerint idősebb ember előre elkészítette magának a koporsóját, és a padláson tartotta.

A koporsó alá gyaluforgácsot tesznek. Erre rakják a halott ruháit, hogy *ne fekiüdjön olyan alacsonyan*. Mások szerint azért, mert *azt már úgysem viseli többé senki, és mivel az övé volt, hát vigye oda is magával*. Párnát is tesznek a halott feje alá. Az viszont nem tollal, hanem gyaluforgáccsal van megtöltve, mert *abba nem esik olyan hamar bele a fereg*.

Ruháin kívül a koporsóba teszik azokat a kedves tárgyakat, amelyeket a megboldogult előszeretettel használt: pipa, óra, imakönyv, énekeskönyv, szemüveg stb. Sokszor nem kellett gondolkodni azon, hogy mi kerüljön mellé, mert azt a halott még életében meghagyta. Ha nem volt ilyen rendelkezés, akkor a családtagoknak nagy fejtörést okozott, hogy melyek legyenek ezek a tárgyak, nehogy valamit kifelejtssenek, vagy rosszul csináljanak, mert *a halott lelke majd visszatér számonkérni, kísérteni*.

Megtörtént, hogy egy család hozzátartozója koporsójából kifelejtette annak görbebotját. A temetést követő éjszaka egyik családtag azt álmodta, hogy az „elköltözött” hozzátartozó panaszkodott neki, hogy nem tud járni, mivel nincs nála a botja. A hiedelem szerint ilyenkor az a teendő, hogy azt a tárgyat, amit kér az elhunyt ki kell vinni a temetőbe és be kell temetni azt is a sírba. Ezzel megakadályozzák, elhárítják a halott lelkének visszajárását.

A halottal érintkezésbe került valamennyi tárgyhoz tilalmak és előírások fűződtek. Azt a ruhát, amelyben meghalt, családtagok közül nem használta senki; általában a szegényeknek adták. A szalmát, gyékényt stb. elásták, elégették; a szappant, halottmosó kendőt, fésűt, borotvát eldobták vagy a koporsóba tették.

*Halottnézés*

Mikor a falubeliek megtudták, hogy ki halt meg, akkor elmentek megnézni a halottat. A hozzátarto-

zóknak részvétet nyilvánítottak. Az érkezőket nem ültették le, nem kínálták, nem marasztalták. Együtt sírnak a családtagokkal, csak szépet és jót mondanak az elhunytáról, felajánlják segítségüket a temetési előkészületekhez. A halottnézéshez a következő hiedelmek fűződnek falumban.

Terhes nőnek nem szabad megnézni a halottat, mert a születendő gyermek „sárgaságot” kap.

Amennyiben a halott korához képest fiatalabbnak néz ki a koporsóban, ki vannak simulva a vonásai, mondhatni megszépült, akkor fiatal, ha idősebbnek, akkor öreget visz el magával.

Úgy tartják, hogy aki fél a halottól annak meg kell fogni a megboldogult nagylábujját, és megszűnik a félelme. Ezzel kapcsolatban él a faluban egy történet. Egy gyerek félt megnézni a „teritőn” a nagyapját. Az idősek azt tanácsolták, hogy fogja meg a halott nagyapja nagylábujját. A gyerek, összeszedve minden bátorságát, nemcsak megfogta, hanem olyan erővel megrántotta azt, hogy a ravatalon fekvő test megmozdult. Emiatt hatalmas riadalom támadt a jelenlevők körében.

*A koporsó lezárása*

A koporsó lezárása az utolsó esemény, amely bent a házban történt. Ez kezdete a temetkezési szokásos fő eseményének: a halott házából való kivitelének s elföldelésének. Tulajdonképpen ezt a fő eseményt szokták *temetésnek* nevezni [2, 345. o.]. Ezt a cselekményt a hiedelem szempontjából két fontos cselekmény előzte meg: a szemfedele az arc fölött hosszirányban végighasították, hogy *lásson a másvilágon, ne legyen sötétben*. Elvágta a kötelet is, amivel eddig össze volt kötve a lába, hogy *ne akadályozza majd a halott mozgását a túlvilágon*.

*Temetési menet*

A halott temetőbe kísérése nyilvános esemény. A menetnek megvan a meghatározott rendje. Ehhez igazodniuk kell a gyászmenetben haladóknak, mert ez kifejezi az érzelmi kötődést a halotthoz és annak családjához.

Mikor a menet a temető kapujába ér, megállnak. Ha eddig járművön hozták a koporsót, akkor leveszik onnan és rudakra teszik, majd a temető kapuban énekelnek. A hiedelem szerint azért kell itt megállni a gyászmenetnek, mert *ilyenkor váltja le az „új halott” az előző elhunytat, aki eddig állt őrt a temető kapujában. A következő falubeli haláláig ő fog strázsálni*.

A temetési menetet nem illik a ház előtt állva „bámolni”, legfeljebb meglesni. Aki mellett elhaladnak röviden megemlékezik az elhunytáról, de legalább mond egy *Isten nyugalomra, Nyugodjon békében* búcsúzó mondatot. Ha jármű jön szembe, akkor az félre húzódik, leállítja a motort és megvárja, amíg elhalad mellette a temetési menet.

Egy adatközlőm megemlítette, hogy létezik egy hiedelem mely szerint, ha lakodalmi menet gyászmenettel találkozik – ami egy községen belül szinte kizárt – *az ifjú pár egyik tagja hamarosan meghal.*

*Temetés után*

A faluban mindenki által ismert hiedelem, hogy a temetést követő éjszaka a halott lelke hazamegy, hogy megmosakodjon. Ezért a hozzátartozók abba a helyiségbe, ahol a ravatal volt lavórba vizet, mellé szappant, fésűt és kendőt készítenek elő. Itt a villanyt sem kapcsolják le.

Él Salamonban egy babona, miszerint minden halott „elvisz” maga után valakit. Vannak, akik ezt butaságnak tartják, de sokan hisznek benne, és igazukat két esettel is igyekeztek alátámasztani. Az egyik az, amikor a kicsapongó férj felesége az egész falu előtt hangoztatta, sőt megígérte, hogy ha ő hamarabb meghal, akkor bizony elviszi magával férje szeretőjét, mert nem fogja engedni, hogy boldogan éljenek. Miután eltemették a szóban forgó feleséget, másnap reggel harangoztak a faluban, ami újabb halálesetről adott hírt. Mindenki beleborzongott, amikor megtud-

ták, hogy bizony az a nő halt meg, akinek meg volt ígérve, hogy „elviszik” a túlvilágra.

Közzájón forog egy másik hasonló jellegű történet. Egy férfi, aki nagy nöcsábász hírében állt, gyakran mondogatta, hogy halála után *minden utcából „elvisz” egy asszonyt, mert bizony ő még ott sem szeretne unatkozni.* A falubeliek mind a mai napig emlegetik, hogy bizony így is történt. Az ominózus ferfi halálát követően egymás után öt asszony halt meg, és mindegyik másik utcában lakott.

**Összegzés.** A fentiekben bemutatott anyag természetesen nem tartalmazza szülőfalum teljes halotti és temetkezési szokásait. A hiedelmeket már csak az idős korosztály ismeri, és hisznek is bennük. A fiatalok szinte mindegyike butaságnak, nevetséges dolognak tartja a hiedelmeket, nem is érdeklődnek irántuk. Ezért is tartom fontosnak a kárpátaljai szokás- és hiedelemvilág anyagának felgyűjtését és feldolgozását minél több kutatóponton. Hatalmas veszteség lenne, ha az idős nemzedéktől nem vennénk át ezt az értékes szokásanyagot, népünk szellemi kultúrájának felbecsülhetetlen értékű kincseit.

#### IRODALOM

1. Kunt Ernő. Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Bp. 1987. 109 o.
2. Magyar Néprajz VII. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. 867 o.
3. Magyar Néprajzi Lexikon. II. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979. 776 o.
4. Palócok. Szerk. Bakó Ferenc. Eger. 1989. IV. kötet. 340 o.
5. Róheim Géza. Magyar néphit és népszokások. szeged: Universum Reprint, 1990. 320 o.
6. ÉLET A HALÁL UTÁN? Halállal kapcsolatos népszokások és hiedelmek URL: [https://netfolk.blog.hu/2013/10/29/halallal\\_gyasszal\\_kapcsolatos\\_nepszokasok\\_es\\_hiedelmek](https://netfolk.blog.hu/2013/10/29/halallal_gyasszal_kapcsolatos_nepszokasok_es_hiedelmek)